

I. STUDII, CERCETĂRI, ARTICOLE

ÎNCHEIEREA CELUI DE-AL DOILEA DECENIU AL EDUCAȚIEI PENTRU DREPTURILE OMULUI. EVOLUȚIA LA NIVEL EUROPEAN A ÎNVĂȚĂMÂNTULUI SUPERIOR JURIDIC

IRINA MOROIANU ZLĂTESCU*

ABSTRACT:

The second stage of the United Nations programme devoted to human rights education (2010-2014) mainly focused on higher education. Given that the legal higher education plays an essential role in this respect, the study deals with its evolution at European level. At the same time, it takes into account the context in which new teaching methods are experimented at this level. It points out that such methods should be based on the study of comparative law, which proves the increasing need for the development of a transsystemic approach to legal education.

Keywords: human rights, education, legal higher education, comparative law

RÉSUMÉ:

La deuxième étape du programme de l'Organisation des Nations Unies, consacrée à l'éducation des droits de l'homme (2010-2014) a porté principalement sur l'enseignement supérieur. Comme l'éducation supérieure juridique joue un rôle essentiel, la présente étude est consacrée à l'évolution de cette éducation au niveau européen. On prend également en compte le contexte dans lequel des nouvelles méthodes pédagogiques, sont expérimentées à ce niveau. Basées sur l'étude du droit comparé, elles imposent de plus en plus le développement du haut enseignement transsystemique.

Mots-clés: droits de l'homme, l'éducation, le droit de l'enseignement supérieur, droit comparé

Declarația Universală a Drepturilor Omului, de la a cărei adoptare se împlinesc în acest an, la 10 decembrie, 66 de ani, prevede în art. 26 că „Orice persoană are dreptul la educație. Educația trebuie să fie gratuită, cel puțin în ce privește învățământul elementar și de bază. Învățământul elementar este obligatoriu, învățământul tehnic și profesional trebuie să fie accesibil tuturor; accesul la studii superioare trebuie să fie deschis tuturor pe baza deplinei egalități, în funcție de merit.”

Desigur, în acest context, termenul de educație include instruirea, învățătura. Gratuitatea reprezintă o garanție extrem de importantă pentru accesul egal, nediscriminatoriu la învățământ. Conform dezbaterilor preliminare adoptării textului final al declarației, drepturile și garanțiile inserate în acest articol se înțeleg în sensul că absolut toate persoanele au dreptul la educație. Atât învățământul elementar, pentru copiii, cât și învățământul fundamental, pentru adulții care nu au avut posibilitatea să urmeze o școală

elementară, trebuie să fie gratuite, în timp ce învățământul de alte niveluri va beneficia de gratuitate în măsura posibilităților. Totodată, accesul la învățământul superior trebuie să fie deschis tuturor, fără discriminare, unicul criteriu de care trebuie să se țină seama fiind meritele candidatului.

La nivelul Organizației Națiunilor Unite și al Organizației Națiunilor Unite pentru Educație, Știință și Cultură a existat o preocupare permanentă pentru educație, punându-se accentul pe interdependența dintre educația pentru valori și cea pentru drepturile omului. Aceasta a stat la baza programelor, strategiilor și activităților desfășurate atât pe parcursul primului deceniu ONU pentru educație în domeniul drepturilor omului (1995-2004), al deceniului internațional de promovare a unei culturi a non-violenței și a păcii în favoarea copiilor lumii (2001-2010), al deceniului ONU privind educația pentru o dezvoltare durabilă (2005-2014) și al celui de-al II-lea deceniu ONU pentru educație în domeniul drepturilor omului (2005-2014). La nivelul ONU, a fost elaborat un Plan de Acțiune, iar pentru perioada 2005-2009, Adunarea Generală a ONU a

* Prof. univ. dr., membru al Academiei Internaționale de Drept Comparat.

adoptat un Plan de acțiune¹ conexe Programului mondial de educație în domeniul drepturilor omului în sistemul de învățământ primar și secundar. În temeiul Rezoluției 12/4 a Consiliului ONU pentru Drepturile Omului, o a doua etapă a Programului ONU pentru educație în domeniul drepturilor omului (2010-2014) s-a axat pe învățământul superior².

Protecția juridică a drepturilor omului este o disciplină de studiu din învățământul superior juridic. De altfel, noțiuni de drepturile omului se regăsesc și în cursurile de drept internațional, drept constituțional, drept civil, drept penal, drept administrativ, drept comparat etc. Având în vedere acest fapt, ne propunem să ne ocupăm în continuare de procesul educațional de la nivelul învățământului universitar, cu specială referire la facultățile de drept din statele europene³.

Cercetarea se impune ținând cont că dimensiunea comparativă a devenit în epoca actuală, a globalizării, una din caracteristicile majore ale gândirii juridice, așa cum s-a susținut în doctrină⁴. Acest fapt este și mai evident mai ales după ce am înțeles că împărțim cu toții o singură planetă, că suntem o comunitate globală și că asemenea tuturor comunităților trebuie să respectăm câteva reguli ca să putem trăi împreună⁵. Nu au fost niciodată mai actuale ideile marelui jurist Nicolae Titulescu care, ocupându-se de problema reorganizării facultăților de drept din țara noastră⁶, „acorda studiilor de drept comparat un loc central în pregătirea viitorilor juriști”⁷. Dreptul comparat,

cunoașterea instituțiilor juridice din alte state nu însemna pentru Nicolae Titulescu doar ocazia „de a da studenților o cultură juridică deosebită, cultură ce ar rămâne sterilă în absența oricăror implicații în activitatea practică pentru care sunt pregătiți”⁸. Cu orizontul și intuiția sa deosebite, el a înțeles nu numai rațiunea sa practică, ci și valoarea morală superioară a studiului comparat⁹. Așa cum s-a remarcat în doctrină, această valoare, în concepția marelui jurist român, delegat permanent din 1921 la Liga Națiunilor de la Geneva și președinte al acesteia în anii 1931 și 1932, decurge din faptul că prin cunoașterea profundă a instituțiilor juridice din alte state, a gândirii și experienței juridice, dreptul comparat devine un instrument al colaborării între popoarele lumii, un remediu împotriva izolării juridice care să creeze un climat de înțelegere și respect al „ideii de drept a altor popoare”¹⁰. Idei care și-au demonstrat actualitatea în zilele noastre și confirmă „perenitatea dreptului comparat”¹¹. O dovadă a preocupării juriștilor din întreaga lume pentru cunoașterea și aprofundarea cunoștințelor în drept comparat o reprezintă și faptul că, în ultimii ani numeroase universități din Europa și de pe alte continente¹² au introdus ca disciplină de studiu în facultățile de drept, dreptul comparat. În România, după 1990, Facultatea de Drept a Universității Ecologice București¹³ a fost prima din țară care a introdus această disciplină¹⁴. În ultimul timp cele mai importante reuniuni științifice au dezbătut teme ca: învățământul superior juridic transsistemic¹⁵ sau

⁸ Ibidem.

⁹ A se vedea **V. D. Zlătescu**, *Geografie juridică contemporană. Introducere în teoria marilor sisteme de drept*, Editura Științifică și Enciclopedică, 1981, p. 7.

¹⁰ Ibidem.

¹¹ Ibidem.

¹² Ibidem

¹³ Universitatea ecologică din București a fost prima universitate particulară din țară și în aprilie 2015 va împlini 25 de ani de existență. A se vedea **Irina Moroianu Zlătescu**, *Harmonizing the teaching of law in universities*, raport la International Conference on Law and Public Administration – „National law between harmonization and euro-comparability”, 13-14, noiembrie, 2014 Universitatea „Petru Maior” Târgu Mureș.

¹⁴ Titularul cursului fiind creatorul școlii moderne de drept comparat din România, prof. univ. dr. Victor Dan Zlătescu.

¹⁵ A se vedea lucrările Congresului internațional de sociologia dreptului. Congres ISA/RCSL, 2013 (A se vedea și **Safia Bouabdallah**, *L'enseignement trans-système du droit en Europe, vers la formation juridique de demain?*, în „Revue internationale de droit comparé”, no. 3/2014, p. 791 și urm.)

¹ A/59/525/Rev1

² A/HRC/15/28.

³ Acest subiect s-a bucurat de un mare interes la Congresul Academiei Internaționale de Drept Comparat (AIDC) din 20-26 iulie 2014. A se vedea *The internationalisation of legal education*, raport susținut în cadrul Congresului Internațional de Drept Comparat organizat de AIDC, la Viena, 2014 – eveniment la care raportor național și intervenient la mai multe teme a fost și prof. univ. dr. Irina Moroianu Zlătescu.

⁴ A se vedea și: **V. D. Zlătescu**, *Drept privat comparat*, Editura Oscar Print, București, 1997, p. 5; **V. D. Zlătescu**, *Mari sisteme de drept contemporan*, Universitatea Ecologică București, Pro Universitaria, București, 2012, p. 5.

⁵ A se vedea **J. Stiglitz**, *Globalizarea, speranțe și deziluzii*, Editura Economică, București, p. 18.

⁶ A se vedea **N. Titulescu**, *Observații asupra reorganizării facultăților de drept*, București, 1904; apud **V. D. Zlătescu**, *Geografia juridică contemporană*, Editura științifică și enciclopedică, București, 1981, p. 7.

⁷ A se vedea **N. Titulescu**, Idem.

internaționalizarea educației juridice¹⁶. În acest cadru s-au reamintit ideile lui Max Weber referitoare la învățământ și tipurile de drept¹⁷ arătându-se că el releva influența decisivă pe care o are în statele europene tipul de învățare a dreptului asupra dezvoltării acestuia și remarcându-se că maniera în care se face este strâns legată de specificitățile dezvoltate de dreptul din fiecare stat, aparținând unuia din cele două sisteme de drept: romano-germanic și de common-law¹⁸, existente în Europa contemporană.

Potrivit unei analize făcute mai atent constatăm că sistemele juridice¹⁹ naționale se grupează în categorii diferite în raport de o anumită comunitate de principii care le animă, explicabilă, de multe ori, prin fenomene de receptare a dreptului unei țări de către alte țări. Un mare sistem de drept reprezintă gruparea unor sisteme juridice naționale, în raport de anumite trăsături comune ale acestora.²⁰

Evident că dacă ne referim la sistemul de drept romano-germanic, trebuie să arătăm că el nu este un sistem rezultat dintr-o fuziune a dreptului roman cu cutumele germanice și nici dreptul roman contemporan care s-a aplicat în Germania²¹. Marele sistem juridic romano-german include sistemele francez și german și cele înrudite cu ele. Așa cum s-a precizat în doctrină, este o denumire convențională deoarece un mare număr de sisteme naționale nu își găsesc sorgintea în

niciunul din aceste două drepturi, ele reprezentând rezultatul „exportului de legislație” din statele care au deținut de-a lungul timpului imperii coloniale. Deși se constată deosebiri de mentalitate, de abordare a fenomenului juridic, de terminologie, de conținut al unor instituții, o analiză aprofundată arată că ele nu sunt esențiale²². În acest sistem rolul de izvor de drept preeminent îl are legea. Una din cele mai importante trăsături de unire a sistemelor de drept francez și german a reprezentat-o tendința de codificare, ilustrată în primul rând prin apariția codurilor civil și comercial²³. În doctrină²⁴ s-a evidențiat faptul că în activitatea didactică se constată că li se prezintă studenților norme juridice, interpretările jurisdicționale ale acestora, interpretări ale doctrinei, aplicabile la un moment dat. În aceste condiții, profesorii acordă o atenție specială studiului normei de drept, marilor principii și teoriilor generale care guvernează un domeniu. Acest învățământ juridic se efectuează în facultățile de drept din universitățile de stat și private pe parcursul mai multor ani de studiu. În ultimul timp, așa cum s-a subliniat în literatura de specialitate²⁵, în unele state europene, primii trei ani de licență sunt completați de un masterat de doi ani, ceea ce reprezintă o cerință necesară pentru îndeplinirea oricărei profesii din domeniul dreptului. În alte state europene, studiile de licență sunt de patru ani. Și acestea sunt continuate cu studii de masterat. Transmiterea cunoștințelor se face cel mai adesea prin susținerea de către profesor a unor prelegeri. „Învățământul juridic este caracterizat printr-o abordare dogmatică a materiilor juridice studiate”²⁶. Doar în cazul aprofundării anumitor teme în cadrul cursurilor și mai ales al seminarelor apare interactivitatea dintre cadru didactic și student. Adesea, în cadrul seminarelor sunt dezbătute anumite cazuri din jurisprudența națională, europeană sau internațională.

Evident, într-un mod diferit stau lucrurile în sistemul de common-law, unde profesorii acordă o atenție specială în predare jurisprudenței.

¹⁶ A se vedea lucrările Congresului internațional de drept comparat, Congres AIDC/IACL, 2014. (A se vedea și **P. E. Zlătescu**, *Congresul al XIX-lea de drept comparat*, în „Drepturile Omului” nr. 3/2014, p. 83 și urm.)

¹⁷ A se vedea **N. Molfessis**, *Enseignement et types de droit chey Max Weber*, în *La sociologie du droit de Max Weber*, Paris, Dalloz; apud **Safia Bouabdallah**, loc cit, p. 792.

¹⁸ A se vedea **Safia Bouabdallah**, Idem. În legătură cu cele două sisteme de drept a se vedea **Rene David**, *Traite elementaire de droit civil compare*, L.G.J, Paris 1950, p. 223.

¹⁹ A se vedea *The internationalisation of legal education*, raport general elaborat de William von Caenegem și Christoph Janun, susținut în cadrul Congresului Internațional de Drept Comparat organizat de Academia Internațională de Drept Comparat la Viena, 2014 – eveniment la care și reprezentanții Institutului Român pentru Drepturile Omului și-au adus contribuția: Daniela Albu, Valeriu Andrei Rendec, Adrian Bulgaru, Marius Mocanu, Petru Emanuel Zlătescu, Mihaela Scarlat, Olivia Florescu.

²⁰ A se vedea **V. D. Zlătescu**, *Drept privat comparat*, Editura Oscar Print, București, 1997, p. 112.

²¹ A se vedea **Irina Moroianu Zlătescu**, op. cit., p. 127.

²² Idem, *Geografie juridică contemporană*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1981, p. 32 și urm.

²³ Ibidem.

²⁴ Ibidem.

²⁵ A se vedea **Safia Bouabdallah**, loc. cit., p. 792.

²⁶ Ibidem.

Astfel, ei pornesc de la cazuri concrete, reale, punând accentul pe precedentul judiciar²⁷. Studiul dreptului apare aici ca o specializare de doi sau trei ani a studenților din anul trei, indiferent de care a fost parcursul lor universitar inițial, practicienii având un rol esențial în formare²⁸.

Un student în drept, indiferent dacă este dintr-o universitate a unui stat în care dreptul aparține sistemului romano-germanic sau celui de common-law, trebuie să se concentreze pe stăpânirea normelor juridice ce țin de sistemul său național. Preeminența dreptului național este un fenomen destul de recent. Privit din perspectivă istorică, în Europa a trebuit să se producă marile codificări naționale din secolul al XIX-lea care să abordeze studiul comun al dreptului roman, ce constituia, după redescoperirea sa la Bolonia, în secolul al XI-lea, fondul comun al studiilor juridice din facultățile de drept europene²⁹. Abia după adoptarea marilor codificări napoleoniene franceze începând cu anul 1804, codul civil din 1900 și toate codificările care s-au inspirat din aceste mari modele, învățământul juridic european efectuează revoluția sa națională. Profesorii de drept s-au concentrat pe studiul codurilor din țările lor cu abordare exegetică a cărei caracteristică a fost studierea literei legii și nu a spiritului ei³⁰. Evoluția societății a dus la internaționalizarea și europeanizarea dreptului. Cu toate acestea modelul de învățământ universitar juridic a evoluat foarte puțin. Toate transformările intervenite în dreptul internațional și în dreptul european au dus la crearea unui drept transnațional, expresia cea mai vizibilă reprezentând-o evoluția dreptului european al drepturilor omului sau prioritatea dreptului Uniunii Europene față de dreptul național al statelor membre. Aceste transformări au loc cu utilizarea metodei naționale a învățământului juridic și aceasta, cu atât mai mult cu cât armonizarea dreptului european cu al statelor membre ale Uniunii tinde să se

consolideze. De exemplu, interpretarea legii naționale se face din ce în ce mai mult la nivelul standardelor europene și pare chiar să devină, într-un anumit mod, o operă jurisprudențială comună datorită procesului de „dialog dintre judecători” inițiat de numeroase jurisdicții supreme și curți constituționale din statele europene³¹.

La finalizarea studiilor universitare, proaspătul jurist trebuie să aibă atât o pregătire foarte bună în dreptul național cât și cunoștințe importante de drept comparat și de drept european.

Constatăm că evoluția învățământului universitar juridic sub egida Uniunii Europene este vizibilă chiar dacă în domeniul educației competențele Uniunii Europene sunt încă limitate. Evident, trebuie menționată Declarația de la Bolonia privind spațiul european pentru învățământul superior, semnată de miniștrii educației din mai multe state europene, printre care și România, la 19 iunie 1999. Importanța sa este dată de tendința unificării diplomelor, de cadrul european de certificare, de programele de schimb de studenți la nivelul Uniunii Europene, de crearea unor instituții specializate în formarea în dreptul european cum ar fi Institutul European de la Florența, Colegiul European de la Bruges ș.a., de schimburile de studenți, de profesori dintre universitățile din diferite state europene, de diplome binaționale, de diplome parțial în străinătate, de inițiativele destinate să faciliteze circulația studenților și profesorilor.

Facultățile de drept au, în general, în programa lor atât cursuri de drept comparat, de drept european cât și de drept internațional, desigur, atât în programa universitară, cât și în cadrul studiilor speciale de masterat.

Așa cum se arată în doctrină³², există, evident și proiecte universitare privind învățământul transsistemic dar acestea sunt foarte costisitoare și nu de puține ori facultățile au renunțat la ele sau au cerut concursul financiar al unor instituții europene sau internaționale.

În literatura juridică³³ se evidențiază faptul că învățământul transsistemic reprezintă „ruptura desnaționalizării învățământului juridic”, profesorii mergând spre abandonarea

²⁷ Ibidem.

²⁸ Ibidem.

²⁹ A se vedea **J. F. Gerkens**, *Droit privé comparé*, Bruxelles, Larcier, 2007. apud **Safia Bouabdallah**, loc. cit., p. 794; A se vedea și **I. Moroianu Zlătescu**, *Codification in the field of human rights*, in *Codification in international perspective*, Springer, New York, 2014, p. 355 și urm.

³⁰ A se vedea **Safia Bouabdallah**, loc. cit., p. 795.

³¹ A se vedea *Le dialogue des juges*, Actes du colloque organisé le 28 avril 2006 à l'Université libre de Bruxelles, Bruylant, Bruxelles, 2007.

³² A se vedea **Safia Bouabdallah**, loc. cit., 795.

³³ Ibidem

perspectivei naționale eficace pentru un drept care reprezintă „expresia voinței generale a unei națiuni” dar care este „inadaptat metamorfozelor contemporane”. Așa cum se susține adesea³⁴ aceasta înseamnă pentru profesorii de drept să extragă din dreptul național particularitățile, pentru a pune la dispoziția studenților o prezentare sub forma unor „probleme generale și abstracte, deconectate de soluțiile proprii dreptului pozitiv”.

„Ne aflăm în fața unei adevărate schimbări a paradigmei”, cum constata Safia Bouabdallah, și aceasta cu atât mai mult cu cât acest învățământ transsistemic trebuie să constituie formarea de bază a studenților în drept, aceștia urmând să se specializeze abia după aceea în dreptul lor național³⁵.

Studentul nu mai este marcat, în aceste condiții, atât de evident, de modul de gândire al sistemului său național de drept, dar va avea vocația de a gândi la nivel macrocosmic³⁶.

Așa cum se arată în doctrină³⁷, acest sistem își are originea în Statele Unite ale Americii unde există o jurisdicție federală, și unde fiecare dintre cele 50 de state are un sistem juridic independent și suveran. De asemenea, districtul Columbia, deși face parte din sistemul federal dispune de putere judiciară și barou propriu. Fiecare stat controlează, în aceste condiții, intrarea în corpul juriștilor a oricărei persoane și prin aceasta deține controlul direct asupra învățământului juridic din statul respectiv. Desigur, aceasta în măsura în care scopul învățământului juridic constă în pregătirea absolvenților pentru a practica dreptul pe plan local. Fac excepție unele state cum ar fi California și New York unde există un control indirect substanțial asupra educației juridice naționale pentru că există o piață mare a locurilor de muncă în domeniul dreptului și vin juriști și din alte state să practice aici³⁸ și au decis să introducă, acum mai bine de 20 de ani, cursuri specifice învățământului transsistemic. Învățământul juridic american reflectă atât

faptul că facultățile de drept asigură educația viitorilor lideri politici și a viitorilor birocrați cât și acela că o mare parte din studenți au ambiții politice. Nu există așa zise „școli de gândire” în privința felului în care diverse state americane să admită juriști, de exemplu avocați, cu pregătire în afara Statelor Unite, care să practice profesia în SUA. Chiar autoritățile baroului din statul New York au limitat accesul avocaților formați în străinătate impunându-le un rezidențiat prealabil în cadrul unui program special sau impunându-le să urmeze cursuri de common-law. Dar, atenția dreptului străin există și ea se pliază după moda și tendințele care se fac simțite în diferite domenii, cum ar fi comerțul exterior. De exemplu dreptul japonez era la ordinea zilei acum treizeci de ani, acum este cel chinezesc, mâine va putea fi cel brazilian, ceea ce deschide noi parteneriate în funcție de interesul existent cu statele de origine ale dreptului respectiv, chiar dacă în exemplele date de noi dreptul din aceste țări aparține sistemului de drept romano-germanic³⁹. Din exemplul dat rezultă că unele domenii sunt mai globale decât altele. Două exemple sunt sugestive cel al finanțelor și cel al drepturilor omului. Un altul, care în parte, ține și de drepturile omului este dreptul familiei. datorită globalizării populației⁴⁰.

Drepturile omului în mod deosebit reprezintă un domeniu „internațional” în SUA. Într-adevăr, termenul „drepturile omului” este rareori utilizat pentru a face trimitere la probleme interne în cadrul învățământului juridic american sau, în sens și mai general, în cadrul discursului american. SUA poartă drapelul drepturilor omului într-un mod aparte în alte țări. O dovadă este cu programul de burse Democrație, Drepturile Omului și Muncă din cadrul Departamentului de Stat; sau în plan privat, cu miile de proiecte ale unor fundații de protejare a drepturilor omului în alte țări așa cum au fost, printre primele de acest gen, Programele Fundației Ford privind statul de drept; și de asemenea prin programe ale facultăților de drept așa cum este Programul de Drepturile Omului al Facultății de Drept Harvard și „brațul său în practică”, Clinica Drepturilor Omului⁴¹.

³⁴ Ibidem.

³⁵ Ibidem.

³⁶ Ibidem.

³⁷ A se vedea, **Frank K. Upham**, *The internationalization of Legal Education: National Report for the United States of America for the XIX en Comparative Law Congress*, Viena, 2014 in the American Journal of Comparative Law vol. 62, p. 97 și urm.

³⁸ Ibidem.

³⁹ Ibidem.

⁴⁰ Ibidem.

⁴¹ Ibidem.

Există de asemenea, facultăți de drept care au introdus mai multe cursuri cu elemente de drept internațional și/sau de drept comparat. Un exemplu este cursul de drept transnațional de la University of Michigan Law School⁴² care a introdus și un program de studii al dreptului japonez.

În literatura de specialitate s-a arătat că, deși nu este o practică uzuală, acordarea de licență cu dublă specializare reprezintă o realitate. Astfel, Facultatea de Drept Columbia pune la dispoziție mai multe programe cu dublă specializare împreună cu instituții europene. Două dintre acestea sunt programe de patru ani cu Université Paris I Panthéon-Sorbonne și cu Universitatea din Londra. Celelalte posibilități oferite de Columbia sunt programe cu dublă specializare Juris Doctor (JD)⁴³/Master of Laws(LLM)⁴⁴ cu instituții britanice, franceze și germane care nu dau posibilitatea intrării în baroul străin. Majoritatea unor astfel de programe se desfășoară în Europa dar numărul celor care se desfășoară în alte părți ale lumii este în creștere. De exemplu, Universitatea din New York oferă programe cu dublă specializare JD/JD și respectiv LLM/LLM sau Bachelor of Laws (LLB)⁴⁵/JD cu Universitatea din Melbourne și cu Universitatea Națională din Singapore⁴⁶.

Pentru că am menționat mai înainte, că acum treizeci de ani s-a introdus în învățământul superior studiul sistemului de drept japonez, trebuie să arătăm că în ceea ce privește predarea de cursuri de drept în altă limbă decât cea a jurisdicției, de exemplu în limba japoneză, acest lucru nu este ceva obișnuit dar se mai întâlnește. Astfel, facultățile de drept de la universitățile Boston College, Harvard, Michigan și New York University au pus din când în când la dispoziția studenților cursuri de cercetare și traduceri care necesitau cunoștințe de limba japoneză⁴⁷.

Raportorul american la Congresul de Drept Comparat de la Viena, Frank K. Upham, susține că dacă pentru mulți globalizarea înseamnă acceptarea unor adaptări dureroase, renunțarea la vechi filosofii și la vechi instituții,

renunțarea sau reconsiderarea unor concepte ca rasă, castă, proveniență socială etc., în cadrul profesioniștilor în drept americani, dimpotrivă, termenul avea o conotație pozitivă, cel puțin până nu de mult. Pentru că, într-adevăr, globalizarea a deschis oportunități internaționale unei profesii din punct de vedere istoric limitate, în mare parte, la o practică americană. El consideră că învățământului juridic american i se pot aduce critici majore care constau în costul și modul în care sunt predate deprinderile dobândite prin practică. Acestea pot avea un impact negativ indirect asupra internaționalizării programei de învățământ, mai ales în condițiile în care un număr semnificativ de facultăți de drept adoptă programe de învățământ de doi ani. În afară de aceasta, nu prea se poate aduce vreo critică internaționalizării în sine. Este de luat în considerare remarca raportorului american care afirmă că în ce privește „americanizarea” Statelor Unite, este prea târziu să se mai facă ceva în această privință în țară și, așa cum am arătat, avocații americani salută și chiar încearcă să înlesnească „americanizarea” altor jurisdicții, mai ales în domeniul drepturilor omului. Evident, era de așteptat interesul autorului pentru internaționalizarea învățământului juridic. Acesta se pronunță în favoarea internaționalizării ca politică de adoptat pentru propria sa facultate și pentru învățământul juridic american în general, din mai multe motive, inclusiv acela că ea va produce avocați și cetățeni mai bine instruiți și mai sofisticăți, dar și practicieni mai buni⁴⁸.

Un alt exemplu îl constituie Canada care, cu zece provincii și trei teritorii fără autoguvernare, unde se aplică sistemul național a avut, totuși, o experiență reușită la Facultatea de Drept a Universității McGill din Montreal. Aici funcționează cu succes de mai bine de un deceniu învățământ superior juridic transsistemic⁴⁹. Întrucât în Canada este un drept mixt, unele provincii au norme de common-law, iar dreptul din Quebec face parte din sistemul romano-germanic. Bilingvismul și bijuridismul au favorizat crearea din 1999 a „programului McGill”, în care studenții se confruntă cu bijuridismul⁵⁰, dreptul civil și common-law fiind abordate în egală măsură, comparativ și

⁴² Ibidem, p. 113.

⁴³ Diplomă de Doctor în drept.

⁴⁴ Diplomă de Master în drept.

⁴⁵ Diplomă de absolvent al Facultății de Drept.

⁴⁶ Ibidem.

⁴⁷ Ibidem.

⁴⁸ Ibidem.

⁴⁹ A se vedea **Safia Bouabdallah**, loc. cit., p. 801.

⁵⁰ Ibidem, p. 804.

critic, în final studenții să poată să se miște ușor dintr-un sistem de gândire juridică în altul, chiar dacă nu sunt atât de apropiate între ele⁵¹.

În Europa, așa cum se arată în doctrină, Olanda, stat al cărui drept face parte din sistemul de drept romano-germanic, a fost prima care a introdus învățământul universitar juridic transsistemic la Facultatea de Drept European (European Law School) de la Maastricht, în anul 2006, introducând studiile universitare transsistemice, apoi pe parcurs introducând și masterate de studii europene. Din 2013 Universitatea din Tilburg a procedat în același mod introducând studii universitare de licență în „Drept global”. De asemenea, Facultățile din Leida, Utrecht, Amsterdam au introdus de asemenea cursuri de drept european⁵².

Astfel, la nivelul Facultății de Drept din Luxemburg s-a analizat modul în care aceasta trebuie să-și adapteze în epoca globalizării programa universitară. S-a ajuns în aceste condiții la concluzia că se impune ca regulă un învățământ transsistemic, iar ca excepție învățământul național clasic.

O axă prioritară a sistemului de pregătire a viitorilor juriști trebuie să fie reprezentată de „formația judiciară europeană”, în legătură cu care asistăm în prezent la emergența unei adevărate strategii unional-europene⁵³.

În aceste condiții studenții trebuie să învețe să analizeze și să combine texte de lege, doctrină, jurisprudență aplicabile unor situații de fapt⁵⁴.

Cunoașterea legii străine este esențială pentru studenți, ea reprezintă o premisă necesară atât pentru o mai bună înțelegere a propriului sistem

de drept, a perfecționării lui, premisă necesară dar nu și suficientă, deoarece simpla cunoaștere a unei legislații străine, neînsoțită de un studiu comparativ cu propria legislație nu poate duce la rezultate însemnate. Diversitatea sistemelor juridice existente în lume este considerabilă și de aceea este esențial. „să compari numai ceea ce este comparabil”, așa cum s-a precizat în doctrină⁵⁵. „Nu îi este permis unei culturi cu vocație la universalitate, cum astfel este cea românească, să ignore înfățișarea juridică a lumii, să se priveze de orizonturi vaste pe care le deschide, alături de studiul modului în care trăiesc, produc, creează și gândesc popoarele, cunoașterea valorilor juridice fundamentale ale acestora”⁵⁶.

Învățământul superior juridic actual presupune ca înseși cadrele didactice să aibă o pregătire juridică transsistemică. Desigur, pentru a fi tot timpul la curent cu evoluția legislației, doctrinei, jurisprudenței, acestora le sunt necesare cunoștințe în domeniul limbilor străine, cel puțin a limbilor de circulație internațională sau măcar europeană. De asemenea, se impune o strânsă legătură între facultățile de drept și instituțiile naționale pentru drepturile omului, instituțiile și agențiile Uniunii Europene, Consiliul Europei și ONU, cooperarea acestora fiind deosebit de utilă în pregătirea viitorilor juriști, o dovadă fiind chiar evoluția cercetărilor științifice și a modului de predare a disciplinei „protecția juridică a drepturilor omului” și introducerea unei noi discipline a „dreptului comparat al drepturilor omului”.

⁵¹ Ibidem.

⁵² A se vedea **Safia Bouabdallah**, loc. cit., p. 805-809.

⁵³ A se vedea **G. Payan**, *Émergence d'une stratégie européenne en matière de formation judiciaire*, în „Revue trimestrielle de droit européen”, janvier-mars 2014, p. 39-71, apud **Mircea Duțu**, *Dreptul: între ipostaze teoretice și avatarurile mondializării*, Ed. Universul Juridic, București, 2014, p. 222.

⁵⁴ A se vedea **Safia Bouabdallah**, loc. cit., p. 809 și urm.

⁵⁵ A se vedea **V. D. Zlătescu**, *Geografie juridică contemporană. Introducere în teoria marilor sisteme de drept*, Editura Științifică și Enciclopedică, 1981, p. 13.

⁵⁶ Ibidem.